

Insignes²⁸

Op bedevaart gaan en genezing en bescherming afsmecken, was één van de populairste redenen om te reizen in de middeleeuwen. Plaatsen waar heiligen leefden of stierven, en waar men beschikte over relieken, trokken al snel veel bezoekers aan. De eerste bedevaartsoorten ontstonden al voor het jaar 1000, maar ze floreerden vooral tussen de tiende en dertiende eeuw. Na 1350 nam het belang ervan af, maar pelgrimages bleven populair.

Een reis naar een heilige plaats had op de deelnemers zowel op de ziel als op het lichaam een louterend effect. In een bedevaartplaats kon men vooral op hoogtijdagen aflaten verdienen. Door het verwerven van aflaten verkreeg de pelgrim kwijtschelding van tijdelijke straffen voor begane zonden. Daarnaast gingen mensen op bedevaart om een gunst af te smeken of om te bedanken voor een verhoorde bede.

Vanaf de twaalfde eeuw evolueerden bedevaarten meer en meer naar een massafenomeen. Om bescherming op langere termijn te garanderen, wilden mensen iets mee naar huis nemen. Bijvoorbeeld een souvenir met beschermende kracht. Zo ontstonden de pelgrimsinsignes. Men spelde de insigne meestal op mantel of hoed (zie foto). Vanaf het eind van de dertiende eeuw werd tin goedkoper. Tinnen pelgrimssouvenirs waren voor de meeste pelgrims betaalbaar. Het lage smeltpunt maakte massaproductie eenvoudig. De pelgrimstekens waren in eerste instantie kleine plaquettes met de afbeelding van de vereerde heilige of diens attribuut. In de veertiende eeuw maakten de tingieters de insignes meer open en de voorstellingen gedetailleerder. Ondanks hun lage kostprijs zijn sommige insignes echte pareltjes van vakmanschap.

2.21 - Detail Afrikaanse man, Jan Mostaert (1525-1535)

Bovendien hadden de insignes door hun vermeende geneeskrachtige werking een hoge waarde voor de eigenaar. Om de werking te vergroten, hielden pelgrims hun insigne tegen het reliekschrijn. Op die manier ging een beetje kracht van het reliek op het insigne over. Wanneer deze gewoonte te populair werd en er beschadiging van reliekschrijnen dreigde, namen de bedevaartsoorten beschermende maatregelen. Om de geneeskrachtige waarde toch mee naar huis te kunnen nemen, gebruikten pelgrims spiegel-tjes die ze ook als insigne konden kopen. Door de weerspiegeling nam de spiegel de helende of beschermende werking over.

Ampullen

Onder de pelgrimsinsignes vormden de ampullen een eigen groep. Het ging om kleine kruikjes waarin men heilig olie, geneeskrachtig water of zelfs aarde kon bewaren. Op die manier kon men een bedlegerige zieke thuis helpen.

Naast de religieuze insignes bestonden ook seculiere insignes. Zij lijken een navolging van de pelgrimsinsignes met eenzelfde functie: het beschermen van de drager. Zo zijn er veel duivelskoppen bekend. Hét kwade, namelijk de duivel zelf, was het best geplaatst om kwaad af te wenden. Ook wildemannen en -vrouwen stonden afgebeeld op insignes, vaak gewapend met een knuppel. Hun kracht zou de drager bescherming bieden tegen mogelijk onheil.

De rijkdom aan voorstellingen op de speldjes is overweldigend, de thematiek onuitputtelijk. Men zou een rangorde kunnen maken van puur devotioneel tot extreem erotisch/seksueel; van Maria, Christus, en de Heilige pelgrim Jacobus van Compostela, via vele bekende en onbekende heiligen en martelaren, koningen, ridders, muzikanten, molenaars en minnaars, wapens, gebruiksvoorwerpen en dieren, fallussen en vulva's.

Erotiek in de kerk

De meest bevreemdende voorbeelden zijn ongetwijfeld de erotische insignes. Deze komen, net als alle andere insignes, in vele maten en vormen voor. Intrigerende persiflages op de pelgrimage zoals de als pelgrim verklede fallus, bekroond door een dame, of een vulva zijn dan in opmars. Ook populair waren het rennend fallusdier of vulva's die uitgerust waren met pelgrimstekens. Wellicht ging het eveneens om het afdwingen van bescherming of waren het vruchtbaarheidssymbolen. Falkenburg (1994) stelde dat van voorstellingen van mannelijke of vrouwelijke geslachtsdelen, schijntende figuren, copulerende paren, hun behoefte doende wezens die hun ontbloot achterwerk laten zien, een apotropaeische (bezwegend-beschermende) werking uitging. Bedaux vergeleek dit gedrag met de dreiggebaren waarmee apen en andere primaten indringers in hun territorium afschrikken.²⁹